

Tomaszewski, Jerzy

Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918-1938 : szkic statystyczny

---

Przegląd Historyczny 61/4, 645-670

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JERZY TOMASZEWSKI

Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918—1938

Szkic statystyczny

1. Podstawowym źródłem dla poznania stosunków narodowościowych w Czechosłowacji są opublikowane wyniki spisów ludności z 1921 i 1930 r. Przyniosły one materiały o stosunkowo dużej wiarygodności. Niemniej przy analizie stosunków narodowościowych niezbędne jest wprowadzenie pewnych poprawek i uzupełnień, gdyż na metodach publikacji wyników spisu zaciążyły ujemnie niektóre panujące współcześnie koncepcje polityczne.

Kwestionariusze spisowe zawierały pytania o narodowość respondentów, instrukcja wyjaśniała jednakże, że „jako narodowość należy rozumieć przynależność etniczną, której główną oznaką zewnętrzną jest z reguły język macierzysty... nie wolno zamiast narodowości określać przynależności do jakiegoś terytorium, nie można więc zapisać np. Hanak, Ślązak itp.”¹ Powyższa zasada prowadziła do różnorodnych nieścisłości na pograniczach etnograficznych, gdzie spotykano grupy ludności o niesprecyzowanej świadomości narodowej, posługujące się gwarami, nieraz trudnymi do ścisłego zakwalifikowania. Miało to znaczenie między innymi na pograniczu językowym czesko-polskim. Na Śląsku, w świetle powszechnie przyjmowanego w Czechosłowacji poglądu o czeskim charakterze ludności tego regionu, komisarze spisowi często zapisywali osoby podające się za Ślązaków jako Czechów. W rezultacie więc opublikowane wyniki spisu zacięrały istnienie grup ludności o nieskrystalizowanej świadomości narodowej².

Stwierdzić oczywiście można, że w warunkach, gdy istniała niepodległa Republika Czechosłowacka, okoliczności sprzyjały kształtowaniu się czeskiej lub słowackiej świadomości narodowej, zwłaszcza u dzieci i młodzieży poddanych wpływowi szkół. Działyły jednakże równocześnie inne czynniki, które mogły pociągnąć umocnienie się odmiennych więzi narodowych (np. niemieckiej lub polskiej). W rezultacie wyniki spisów ludności nie pozwalają na bliższe zbadanie przemian w strukturze narodowościowej ludności niektórych regionów.

Drugi istotny problem wynikał z oficjalnie uznawanej przez czołowych polityków Republiki teorii jednego narodu czechosłowackiego; zgodnie z nią Słowacy mieli być jego gałęzią. We wszystkich publikacjach spisowych podawano łącznie Czechów i Słowaków jako osoby narodowości czechosłowackiej; jedynie w nielicznych, i to mało istotnych, wy-

¹ Por. *Československá statistika sv. 9. Rada VI. Sčítání lidu, s. 1. Sčítání lidu... ze dne 15. února 1921. I. Díl, s. 13 x.*

² Pozostawiamy tu na uboczu kwestię zasadności zastosowanych metod, zwłaszcza w 1921 r., gdy istniały jeszcze silne pozostałości świadomości regionalnej (np. na Morawach).

padkach wyodrębniano Słowaków. Dopiero A. Boháč i P. Horváth, na podstawie nieopublikowanych materiałów, przedstawili proporcje liczbowe między Słowakami a Czechami³, zaś dalsze syntetyczne informacje opublikowano dopiero w ostatnich latach, niestety, bez wskazania źródeł lub metod obliczeń⁴.

Podział na Czechów i Słowaków we wskazanych wydawnictwach miał charakter przybliżony, gdyż pewna (nie wymieniona w znanych nam publikacjach) liczba osób podała narodowość czechosłowacką. A. Boháč podzielił tę grupę na Czechów i Słowaków w zależności od miejsca urodzenia. Było to chyba jedyne możliwe praktyczne rozwiązanie, choć trzeba się liczyć z nader prawdopodobną możliwością, że wśród „Czechosłowaków” urodzonych na Słowacji był pewien odsetek Czechów. Tym samym wykazano nieco zbyt niską liczbę Czechów na Słowacji.

Kolejny problem stwarzało wyodrębnienie z ogółu ludności spisanej osób nie posiadających obywatelstwa czechosłowackiego (wzorem statystyk z czasów Austro-Węgier). Opublikowane wyniki spisów ludności zawierały przede wszystkim informacje o obywatelach Republiki, zaś dane o obywatelach innych państw wykazywano w oddzielnych, mniej szczegółowych zestawieniach. Zabieg ten miał w zasadzie charakter techniczny, jednakże na terenie Śląska wpływał na zniekształcenie danych o strukturze narodowościowej. Tamtejsze władze administracyjne dyskryminowały bowiem miejscowych Polaków, którzy starali się o obywatelstwo czechosłowackie⁵.

Ogólne dane o strukturze narodowościowej ludności Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. zawiera tablica 1. Uwzględniono w niej zarówno obywateli Republiki, jak i innych państw.

Już z tych ogólnych danych wynika kilka wniosków. Zwraca przede wszystkim uwagę fakt szybkiego wzrostu liczby ludności ruskiej i słowackiej, w mniejszym stopniu także ludności czeskiej. O wiele powolniejszy był przyrost liczby Niemców i Żydów, natomiast ludność węgierska i polska zmniejszyła się. Nastąpiły też pewne zmiany w rozmieszczeniu ludności. Przede wszystkim przeszło dwukrotnie wzrosła liczba Słowaków na ziemiach czeskich, wolniej — choć również dość znacznie — zwiększyła się liczba Czechów w Słowacji.

2. Przed pierwszą wojną światową liczba Czechów zamieszkałych w Słowacji była niewielka. Według spisu ludności z 1910 r. w całych Węgrzech znajdowało się 20,5 tys. poddanych austriackich, którzy jako język potoczny podali czeski, morawski lub słowacki i pochodzili z ziem czeskich. A. Boháč podaje, że w 16 komitatach słowackich przebywało 7,9 tys. Czechów⁶.

Po utworzeniu Republiki Czechosłowackiej rozpoczął się napływ Czechów do Słowacji. Spowodowały go względy obiektywne, a przede wszystkim skutki dyskryminacji Słowaków pod panowaniem węgierskim. Jak

³ A. Boháč, *Češi na Slovensku* „Statistický obzor” 1935, nr 4—5; P. Horváth, *Slováci v Českých zemiach*; tamże 1938, nr 5—6. Por. też P. Horváth, *Průručka hospodářské statistiky Slovenska*, Bratislava 1935, s. 22. Drobné różnice w liczbach w powyższych publikacjach nie mają znaczenia.

⁴ *Statistická ročenka Republiky Československé 1957*, s. 42; *Dějiny Československa v datech*, Praha 1968, s. 484. Dane te jednak zostały przeliczone dla terytorium współczesnej Czechosłowacji, a więc bez Rusi Podkarpackiej.

⁵ Por. P. Maxa do MZV 16 maja 1923. AMZV Praha, II sekcje t. 93.

⁶ „Österreichische Statistik”, Neue Folge, 2. Band, 3. Heft, tablica A. IV; A. Boháč, op. cit., s. 183.

Tablica 1

Ludność Czechosłowacji w latach 1921 i 1930 według narodowości (w tys.)

Narodowość	Czechosłowacja	Czechy	Morawy	Śląsk	Słowacja	Ruś Podkarpacka
rok 1921						
Ogółem	13 613,1	6 670,6	2 662,8	672,2	3 000,9	606,6
Czesi	6 842,6	4 394,4	2 365,6 ^a	.	71,9	10,7
Słowacy	1 977,2	6,7	9,0 ^a	.	1 953,3	9,2
Niemcy	3 217,7	2 230,1	567,0	264,0	145,8	10,8
Węgrzy	761,8	6,2	0,7	0,2	650,6	104,1
Rusini ^b	477,4	10,5	2,2	0,6	88,9	375,2
Żydzi	190,9	12,6	18,4	4,7	73,6	81,6
Polacy	110,3	3,4	9,1	91,1	6,0	0,6
Inni	35,3	6,7	2,8	0,6	10,8	14,4
rok 1930						
Ogółem	14 729,6	7 109,4	3 565,0 ^a	.	3 329,8	725,4
Czesi	7 445,0	4 701,7	2 602,9 ^a	.	121,7	18,7
Słowacy	2 311,6	30,4	14,0 ^a	.	2 251,3	15,9
Niemcy	3 318,4	2 326,0	823,7 ^a	.	154,9	13,8
Węgrzy	719,5	.	.	.	529,3	115,8
Rusini ^b	569,1	.	.	.	95,4	450,9
Żydzi	204,8	15,7	21,4 ^a	.	72,7	95,0
Polacy	100,3	.	89,2 ^a	.	.	.
Inni	60,9	35,6	13,8 ^a	.	41,5	15,3

Uwaga: Dane obejmują łącznie obywateli Republiki oraz innych państw.

a Morawy i Śląsk łącznie.

b Osoby, które określiły się jako Ukraińcy, Rusini, Białorusini i Rosjanie.

Zródło: *Ceskoslovenská statistika* sv. 9, s. 60X, 67X; sv. 116, tabl. 1; sv. 146, tabl. 14; A. B o h a ě, *Ceš na Slovensku*, „Statistický obzor” 1935, nr 4—5, s. 184, 188; P. H o r v á t h, *Slováci v Českých zemích*, „Statistický obzor” 1938, nr 5—6, s. 223; *Statistická ročenka Republiky Československé* 1957, s. 483.

wynika z danych spisu ludności z 1910 r. wśród 18 264,2 tys. obywateli Węgiei 1 946,4 tys. jako swój język ojczysty wymieniło słowacki; stanowiło to 10,7% ludności. Jednakże wśród około 46,6 tys. urzędników państwowych, samorządowych, sądowych, wójtów, sędziów i nauczycieli było zaledwie 150 Słowaków⁷. Ogółem w służbie publicznej, urzędach i wolnych zawodach pracowało w Węgrzech 230 tys. osób, w tym 2 911 Słowaków, z czego 1 423 położnych⁸. Za czasów węgierskich Słowacy mogli osiągnąć awans społeczny i wykształcenie w praktyce za cenę wynarodowienia. Toteż gdy po 1918 r. trzeba było zastąpić węgierskich nauczycieli, urzędników, sędziów itd. społeczeństwo słowackie nie posiadało wystarczających ku temu kadr. Dotkliwą lukę zapełnić musieli Czesi.

Napływ fachowców czeskich rozpoczął się bezpośrednio po utworzeniu Republiki i był bardzo szybki. 15 lutego 1921, w dniu spisu ludności, w Słowacji znajdowało się (po odliczeniu wojskowych i ich rodzin) 53,4 tys. Czechów. W porównaniu z 1919 r. był to wzrost niemal siedmio-

⁷ A. B o h a ě, op. cit., s. 183.

⁸ L. L i p t á k, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1968, s. 17.

krotny⁹. Najliczniejsza grupa ludności czeskiej znalazła zatrudnienie w służbie publicznej i wolnych zawodach, poza tym w przemyśle i rzemiośle oraz w komunikacji. Z wymienionych działów utrzymywało się łącznie 41,7 tys. Czechów (w tym 28,0 tys. czynnych zawodowo)¹⁰. Zwraca uwagę, że wśród przybyszów zawodowo czynni stanowili niemal 66%. Przyjeżdżali bowiem ludzie młodzi, bez rodzin; nawet starsi początkowo pozostawiali rodziny w Czechach i sprowadzali je dopiero później.

Był to okres pod wielu względami pionierski. Nie tylko należało obsadzić stanowiska opróżnione przez Węgrów, lecz także organizować od podstaw nowe życie społeczeństwa słowackiego. Szczególnie duże znaczenie miała budowa szkolnictwa słowackiego. Uwieńczeniem jego stało się utworzenie w lecie 1919 r. Uniwersytetu im. A. Komenskigo, przy pomocy czeskich pracowników naukowych z Uniwersytetu Karola w Pradze¹¹.

Opisane przemiany prowadziły do ukształtowania się specyficznej struktury narodowościowej osób zatrudnionych w służbie publicznej (por. tablica 2). Podkreślić przy tym należy, że duża część Czechów zajmowała stanowiska kierownicze. Istotną rolę odgrywali też w gospodarce; w przemyśle i rzemiośle na 1000 urzędników Słowaków przypadało 631,3 Czechów, a w handlu i bankowości nawet 1 030,8¹².

Tablica 2

Czynni zawodowo w służbie publicznej w Słowacji w 1921 r. według narodowości

Narodowość	Ogółem	Admini- stracja	Oświata i wycho- wanie	Inna służba publ. i wolne zawody	Poczta	Koleje
Ogółem	81 689	21 986	9 170	15 689	5 350	29 494
Czesi	18 815	8 654	1 423	1 214	1 788	5 736
Słowacy	39 622	8 258	4 283	5 753	2 623	18 705
Węgrzy	14 876	3 661	2 290	4 764	686	3 475
Niemcy	3 762	860	508	1 399	148	847
Rusini	737	92	173	279	21	172
Żydzi	1 908	215	316	1 290	24	62
Inni	242	26	10	154	4	48
Cudzoziemcy	1 727	220	167	836	56	448

Zródło: A. Boháč, *Ceši na Slovensku*, „Statistický obzor” 1935, nr 4–5, s. 184.

Tendencja do wzrostu liczby ludności czeskiej utrzymała się w latach następnych. Jednakże o ile do 1930 r. liczba Czechów czynnych zawodowo wzrosła o 39,9%, to biernych zawodowo aż o 197,7%¹³. Oznaczało

⁹ Korzystamy z liczb podanych przez A. Boháča, op. cit., s. 184.

¹⁰ A. Boháč, op. cit., s. 184.

¹¹ Por. B. Varsík, J. Bartl, O. Dolan, *50 Jahre Komenský-Universität in Bratislava 1919–1969*, Bratislava 1969, s. 33. O rozwoju oświaty por. też H. Batoński, *Zarys dziejów Słowacji w ostatnim dwudziestolecu (1918–1937)*, Słowacja i Słowacy, Kraków 1938, s. 165.

¹² A. Boháč, op. cit., s. 187.

¹³ Tamże, s. 188.

to stabilizację przybyszów, którzy sprowadzali rodziny z ziem czeskich, lub też je zakładali.

Równocześnie następowały zmiany w strukturze narodowościowej pracowników administracji, służby zdrowia, wolnych zawodów, kolei i poczty. W porównaniu do sytuacji z 1921 r. wszędzie szybko wzrastało zatrudnienie Słowaków, wolniej — Czechów. Nadal jednak na kolejach słowackich połowę urzędników stanowili Czesi. Równocześnie, z niewielkimi wyjątkami, malała liczba pracowników narodowości węgierskiej i niemieckiej¹⁴. Oznaczało to stopniową słowakizację w wymienionych dziedzinach, choć w dalszym ciągu Czesi odgrywali dużą rolę.

Szybki wzrost liczby Słowaków zatrudnionych w różnych gałęziach służby publicznej został umożliwiony dzięki rozwojowi szkolnictwa, a m. in. w wyniku istnienia Uniwersytetu im. A. Komenskigo. Jednakże — w gospodarce i technice nadal brakowało słowackich fachowców. Co więcej, kapitał słowacki był stosunkowo słaby. Już w latach 1921—1930 zarysowała się więc zmiana charakteru migracji czeskiej. Wzrastał udział Czechów w przemyśle i rzemiośle (o 50,2⁰%) oraz kredycie i handlu (o 67,9⁰%), a przede wszystkim liczba przedsiębiorców (w przemyśle i rzemiośle o 112,6⁰%, w kredycie i handlu o 184,7⁰%). Wypierali oni m. in. Żydów. Wzrastała też liczba wykwalifikowanych robotników czeskich¹⁵.

Sądzić można, że tendencja do wzrostu liczby Czechów zatrudnionych w gospodarce słowackiej oraz przedsiębiorców czeskich utrzymała się w latach trzydziestych. Po 1933 r. Słowację objęła fala inwestycji, podejmowanych przez czeski kapitał; z reguły towarzyszył temu przyjazd fachowców¹⁶. Rozbudowa ośrodków wypoczynkowych również wiązała się z napływem czeskich pracowników kierowniczych oraz przedsiębiorców¹⁷.

Jak wynika z tablicy 1 oraz wyżej cytowanych danych z 1910 r., odsetek Czechów wśród ogółu ludności Słowacji wzrósł z 0,3⁰% w 1910 r. do 2,4⁰% w 1921 r. i 3,7⁰% w 1930 r. Prawdopodobnie lata następne przyniosły dalszy wzrost. Udział Czechów kształtował się więc stosunkowo nisko. Mimo to w ciągu kilku lat pojawiła się w Słowacji „kwestia czeska”. Źródła jej tkwiły w dużej mierze w polityce rządu czechosłowackiego, a przede wszystkim w głoszonej i realizowanej koncepcji czechosłowakizmu¹⁸. O ile w 1918 r. przynosiła ona Słowakom wyzwolenie spod ucisku węgierskiego i stwarzała perspektywę odrodzenia narodowego, o tyle, w miarę rozwoju słowackiej inteligencji, życia politycznego, oświaty, kultury itd., rola czechosłowakizmu w latach późniejszych ulegała zmianie zarówno w rzeczywistości, jak i w świadomości społecznej. Teza, że Słowacy są gałęzią narodu czechosłowackiego, oznaczała faktyczną nierównoprawność narodu słowackiego¹⁹.

Towarzyszyły temu problemy ekonomiczne. W latach dwudziestych wystąpiło zjawisko likwidacji części zakładów przemysłowych w Słowacji, które nie wytrzymały konkurencji fabryk czeskich²⁰. Wzrastało

¹⁴ Tamże, s. 188 n.

¹⁵ Tamże, s. 190.

¹⁶ Por. J. Faltus, V. Průcha, *Prohl'ad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918—1945*, Bratislava 1967, s. 53—54, 61, 97.

¹⁷ Opieram się na informacjach mieszkańców podtatzańskich miejscowości wypoczynkowych.

¹⁸ Por. w tej kwestii dyskusję na łamach tygodnika „Kulturný Život” w 1967 r.

¹⁹ Por. m.in. L. Lipták, *op. cit.*, s. 123 nn.

²⁰ Por. J. Faltus, V. Průcha, *op. cit.*, s. 37—39, 45.

bezrobocie. Na wsi występowało przeludnienie²¹. W tych warunkach rozdziły się nastroje niechęci do Czechów, podsycane przez ugrupowania nacjonalistyczne.

Ważnym czynnikiem powodującym antagonizmy stał się rozwój liczebny inteligencji słowackiej. Absolwenci szkół różnego typu poszukiwali pracy, a tymczasem większość wolnych miejsc została już obsadzona w pierwszych latach powojennych przez Czechów, których przecież nie można było zwalniać²². Rodziła się zatem konkurencja, a w ślad za nią konflikty o charakterze narodowym. Szczególnej ostrości nabrały one w latach wielkiego kryzysu.

Dodatkowym źródłem antagonizmów stał się stosunek wielu Czechów do kultury i języka słowackiego. Przybysze nader często nie rozumieli problemów Słowacji, język miejscowy traktowali jako dialekt czeski, urażali uczucia narodowe Słowaków²³. W miarę upływu lat zapominano o ofiarnej pracy wielu Czechów w trudnym okresie bezpośrednio po wojnie.

Narastanie nastrojów niechętnych Czechom pociągało za sobą reakcję w postaci rozczarowania i poczucia krzywdy u ludzi, którzy położyli nieraz duże zasługi w okresie powojennym.

Upośledzenie ekonomiczne Słowacji wyrażało się m. in. w znacznej emigracji osób poszukujących pracy. W okresie 1919—1938 według szacunków ze Słowacji wyemigrowało na stałe za granicę około 200 tys. osób, natomiast z ziem czeskich około 165 tys. osób²⁴. Wobec tego, że Słowacja liczyła mniej ludności niż ziemie czeskie, emigracja słowacka miała znacznie większe natężenie niż czeska. Większość wychodźców opuściła kraj przed 1931 r., gdyż w czasie kryzysu kraje imigracyjne wprowadziły ograniczenia dla przyjeżdżających. Również duże rozmiary miała emigracja sezonowa. W latach 1919—1938 ze Słowacji wyjechało w poszukiwaniu pracy na sezonowy pobyt do Austrii, Francji i Niemiec około 220 tys. osób, zaś z ziem czeskich około 38 tys. osób²⁵. I ta forma wychodźstwa uległa ograniczeniu w latach wielkiego kryzysu.

Obok tego rozwijała się emigracja na ziemie czeskie. Według danych Urzędu Pracy w latach 1919—1938 znalazło pracę w Czechach, na Morawach i Śląsku ogółem 269,5 tys. słowackich robotników sezonowych; maksimum przypadło w 1930 r. (ponad 20 tys. osób), po czym nastąpił spadek rozmiarów wędrówek²⁶. Trudno byłoby określić liczbę osób, które znajdowały pracę na własną rękę.

Obydwa spisy ludności przeprowadzono w miesiącach, gdy robotnicy sezonowi powrócili już do swych domów. Można zatem przyjąć, że materiały wówczas zebrane informowały o liczbie Słowaków osiadłych na stałe na ziemiach czeskich.

Trudno byłoby ustalić liczbę Słowaków, którzy przebywali na ziemiach czeskich przed pierwszą wojną światową. Według spisu ludności z 1910 r. znajdowało się wówczas w Czechach 9,0 tys. poddanych Korony św. Stefana pochodzących z Węgier, na Morawach — 10,6 tys., a na Śląsku 3,7 tys.²⁷. Oczywiście tylko część z nich była narodowości słowackiej.

²¹ Tamże, s. 133—135, 157 n.

²² Por. A. Boháč, op. cit., s. 183.

²³ Por. H. Batowski, op. cit., s. 165.

²⁴ J. Svetič, *Obyvatel'stvo Slovenska za kapitalizmu*, Bratislava 1958, s. 169.

²⁵ Tamże, s. 177.

²⁶ Tamże, s. 178.

²⁷ „Österreichische Statistik”, Neue Folge, 2. Band, 2. Heft, tablica II.

W 1921 r. spis ludności ujawnił 6,7 tys. Słowaków w Czechach, a 9,0 tys. na Morawach i Śląsku²⁸. Jednakże ten sam spis wykazał, że w Czechach żyło 15,1 tys. osób urodzonych na Słowacji, a na Morawach i Śląsku — 17,0 tys.²⁹. Innymi słowy, liczba osób urodzonych na Słowacji była przeszło dwukrotnie wyższa niż tych, którzy określili swą narodowość jako słowacką. Z pewnością mogły być wśród nich dzieci czeskie urodzone w Słowacji. W świetle poprzednich informacji o niewielkiej liczbie Czechów, którzy mieszkali w Słowacji przed utworzeniem Republiki, oraz o charakterystycznych cechach imigracji czeskiej po 1918 r. stwierdzić możemy, że kwestia ta nie miała większego znaczenia. Dochodzimy więc do wniosku, że pewna część Słowaków zamieszkujących ziemie czeskie podała narodowość czeską.

Podobne zjawisko wystąpiło w 1930 r. Według danych spisowych w Czechach znajdowało się wówczas 30,4 tys. Słowaków, lecz 45,7 tys. osób podało jako miejsce urodzenia Słowację. Na Morawach i Śląsku liczby te wyniosły 14,0 tys. oraz 28,5 tys. osób³⁰. Sądzić można, że bliższą rzeczywistości liczbę Słowaków na ziemiach czeskich uzyskamy, gdy przyjmiemy dane o osobach urodzonych w Słowacji³¹.

Z przytoczonych danych wynika, że po 1918 r. rozpoczęła się migracja ludności słowackiej na ziemie czeskie. O jej strukturze społecznej i zawodowej informuje tablica 3.

Tablica 3

Struktura zawodowa i społeczna Słowaków na ziemiach czeskich w 1930 r. (w tys.)

Działy gospodarki	Ogółem	Czynni zawodowo	Samodzielni i dzierżawcy	Urzednicy	Niżsi funkcyjnarjusze, robotnicy, uczniowie	Pomagający członkowie rodziny	Bierni zawodowo	Służba domowa
Razem	44,5	35,4	6,1	0,7	28,6	0,3	7,3	1,5
Rolnictwo, rybactwo i leśnictwo	16,7	13,0	0,2	0,0	12,8	0,2	3,3	0,2
Przemysł i rzemiosło	12,4	9,6	1,6	0,2	7,8	0,0	2,5	0,3
Handel, kredyt i komunikacja	5,3	3,8	2,2	0,2	1,4	0,1	0,8	0,6
Służba publiczna, wolne zawody i wojsko	7,0	6,3	0,1	0,3	5,9	0,0	0,4	0,3
w tym wojsko	5,5	5,5	—	0,1	5,4	—	0,0	—
Usługi osobiste	0,4	0,4	0,0	—	0,4	—	0,0	0,0
Inni	2,7	2,2	2,0	—	0,2	—	0,3	0,2
w tym uczniowie i studenci	1,2	1,0	1,0	—	0,0	—	0,1	0,1

Zródło: P. Horváth, *Slováci v českých zemích*, „Statistický obzor” 1938, nr 5—6, s. 224.

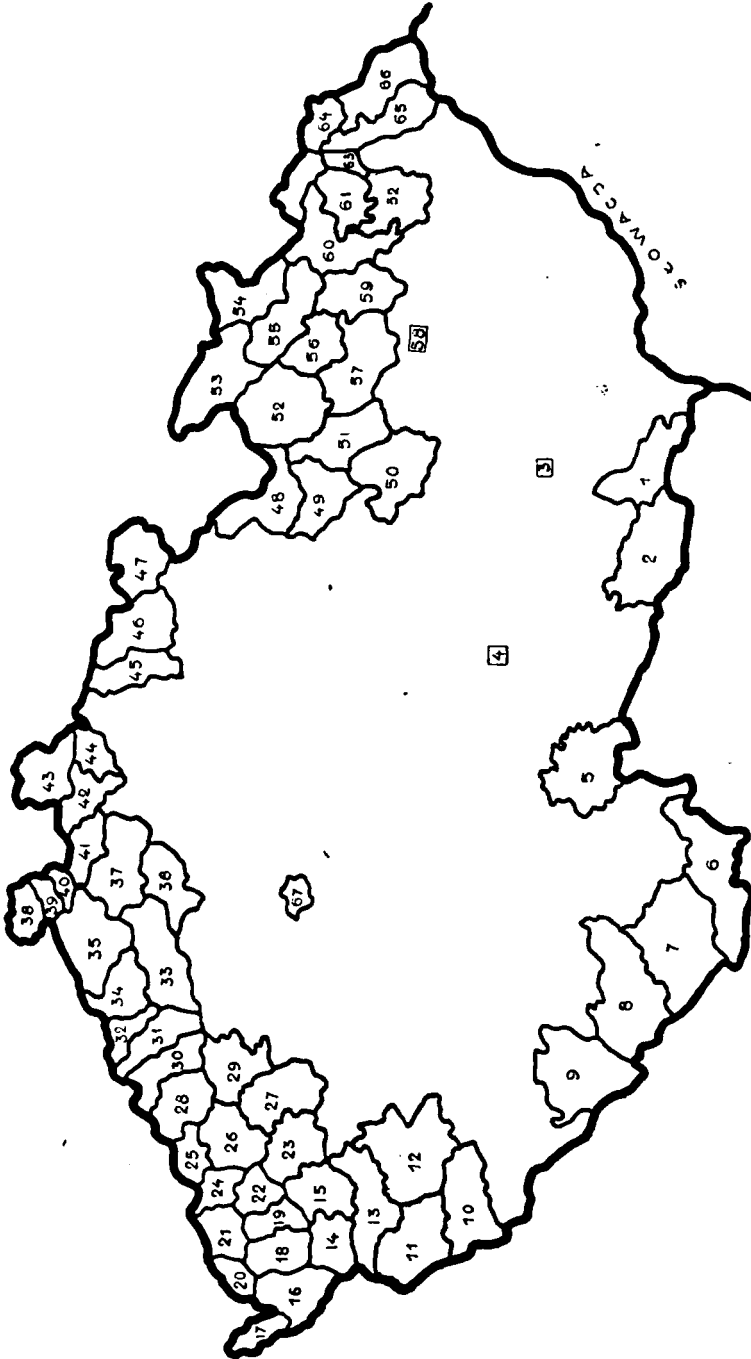
²⁸ P. Horváth, op. cit., s. 223.

²⁹ *Ceskoslovenská statistika*, sv. 37, tablica XII b.

³⁰ P. Horváth, op. cit., s. 223; *Ceskoslovenská statistika*, sv. 146, tablica 5.

³¹ Por. J. Svetoň, op. cit., s. 179.

Rys. 1. Ziemie czeskie w 1921 r. Granice powiatów i miasta o znacznym odsetku ludności niemieckiej lub polskiej (por. tabl. 4 i 6)

Zwraca przede wszystkim uwagę niezwykle wysoki odsetek czynnych zawodowo wśród Słowaków zamieszkałych na ziemiach czeskich. Wynikało to z faktu, że wyjeżdżali przede wszystkim ludzie w wieku produkcyjnym, przeważnie młodzi i bez rodzin. Najlicniejsza grupa znajdowała zatrudnienie jako robotnicy rolni. Jeśliby uwzględnić, że w 1930 r. w okresie robót sezonowych przyjechało jeszcze przeszło 20 tys. robotników ze Słowacji, stwierdzić możemy, że w tym okresie większość Słowaków szukających pracy na ziemiach czeskich pracowała w rolnictwie.

Na drugim miejscu byli zatrudnieni w przemyśle oraz rzemiośle. Część z nich pracowała w przemyśle (zwłaszcza na Śląsku), inni zaś zarabkowali jako wędrowni szklarze i druciarze (figurowali w spisie wśród samodzielnych). Podobnie w handlu większość samodzielnych (około 2 tys. osób) stanowili wędrowni handlarze³². Słusznie więc stwierdza P. Horváth, że „...chodzi w zasadzie o imigrację Słowaków na miejsca w strukturze społecznej ziem czeskich, które są niedostatecznie zaopatrzone w siłę roboczą, a w konsekwencji o obsadzanie najniżej wynagradzanych zajęć”³³. Imigracja słowacka ułatwiała przy tym przedsiębiorcom obniżanie płac robotników czeskich, co miało duże znaczenie zwłaszcza w latach wielkiego kryzysu³⁴.

Migracje Czechów i Słowaków nosiły więc całkowicie odmienny charakter. Z ziem czeskich wyjeżdżali fachowcy, inteligencja, wykwalifikowani robotnicy, innymi słowy przede wszystkim ludzie, którzy w nowym miejscu mieli zająć stanowiska kierownicze, lub co najmniej wymagające wiedzy fachowej. Wiązała się z tym stosunkowo wyższa pozycja społeczna oraz zarobki. W przeciwnym kierunku jechali ludzie bez kwalifikacji, zmuszeni do wyjazdu niedostatkiem i brakiem możliwości znalezienia pracy w rodzinnych okolicach. Na ziemiach czeskich znajdowali się u dołu drabiny społecznej.

Taki charakter imigracji słowackiej na ziemie czeskie prowadził do istotnych konsekwencji społecznych i politycznych. Przeciętny Czech, który nie znał bliżej Słowacji, stykał się co najwyżej ze Słowakami — niewykwalifikowanymi robotnikami, wędrownymi ubogimi rzemieślnikami, handlarzami itp. Sprzyjało to wytwarzaniu się niekorzystnych dla Słowaków stereotypów w świadomości „małego czeskiego człowieka”. Wobec Słowacji przyjmowano postawę wyższości, traktowano ją jako młodszego, niezbyt rozgarniętego brata, którym należy kierować. Wśród robotników pojawiała się obawa przed konkurencją taniej słowackiej siły roboczej, niekiedy niechęć do słabo uświadomionych klasowo przybyszów.

Z drugiej strony emigrant słowacki czuł się izolowany od społeczeństwa czeskiego, zdawał sobie sprawę z pogardliwego lub nawet niechętnego stosunku otoczenia oraz z wyzysku przedsiębiorców. Pogłębiało to nastroje antyczeskie.

Można się domyśleć, że wśród pewnej grupy emigrantów słowackich wystąpiły jednak zjawiska odmienne. Ci, którzy uzyskali stałą pracę, zdobyli pewne kwalifikacje fachowe i zaczęli wrastać w nowe otoczenie, niekiedy ukrywali swe słowackie pochodzenie. Narodowość słowacką odczuwali jako swego rodzaju obciążenie. Ta właśnie kategoria ludności podawała podczas spisu ludności narodowość czeską. Rozpoczynał się więc proces asymilacji. Zwraca uwagę fakt, że w 1930 r. największą roz-

³² P. Horváth, op. cit., s. 225.

³³ Tamże.

³⁴ Por. J. Svetoň, op. cit., s. 178 n.

bieżność między liczbą osób, które podały narodowość słowacką, a urodzonymi w Słowacji, zanotowano na Morawach i Śląsku. Tam największe skupisko ludności słowackiej znajdowało się w okręgach górniczych i przemysłowych. Pracujący w kopalniach i fabrykach wychodzący znajdowali się w warunkach najbardziej sprzyjających stabilizacji, a zarazem podlegali szczególnie dużemu naciskowi nacjonalizmu czeskiego, wyrosłego na tle konfliktów z Polską.

Dochodzimy ostatecznie do wniosku, że migracje Czechów i Słowaków w okresie międzywojennym sprzyjały narastaniu antagonizmów między obu narodami, a więc ułatwiały rozwój nacjonalizmu. Podstawową przyczyną takich konsekwencji były istotne różnice ekonomiczne między obu częściami Republiki, które określały charakter ruchów migracyjnych. Powodowało to istotne niebezpieczeństwo polityczne, gdyż wzajemne antagonizmy, żale i pretensje w oczach wielu ludzi (zwłaszcza w Słowacji) przesłaniały niewątpliwe korzyści, które oba narody odniosły ze zjednoczenia.

3. Ludność polska w Czechosłowacji zamieszkiwała przede wszystkim Śląsk. Według spisów ludności znajdowało się tam ponad 80% ogółu Polaków wykazanych w całym państwie. Przez ziemię śląską przechodziła granica etnograficzna polsko-czeska, a zarazem znajdował się tam znaczny odsetek Niemców. Według spisu ludności z 1910 r. Polacy zamieszkiwali przede wszystkim powiaty: Bielsko, Frysztat oraz Cieszyn, w których stanowili większość ludności, a znaczna ich liczba mieszkała również w powiecie Frydek (por. tablica 4).

Tablica 4

Struktura narodowościowa ludności Śląska austriackiego w 1910 r.

Nr na mapie	Powiaty	Ludność obecna (poddani Austrii) ogółem	W tym ludność o języku potocznym			Cudzoziemcy
			niemieckim	czeskim morawskim i słowackim	polskim	
	Śląsk	741 456	325 523	180 348	235 224	15 493
	Bielsko m.	17 970	15 144	133	2 562	598
	Bielsko pow.	81 900	17 631	663	63 580	935
61	Bilovec	45 053	14 327	30 313	411	409
55	Bruntál	48 942	48 852	49	41	364
66	Cieszyn	100 440	17 045	6 204	77 147	2 112
	Frydek m.	9 730	5 123	4 033	574	149
65	Frydek pow.	97 829	6 814	76 465	14 519	1 128
53	Frywałdov	66 990	66 855	62	66	1 833
64	Frysztat	118 798	15 159	28 103	75 462	3 232
54	Krnov	58 430	58 133	275	22	2 355
	Opawa m.	29 587	27 240	2 039	274	1 175
60	Opawa pow.	65 787	33 200	32 006	560	1 203

Zródło: „Österreichische Statistik”, Neue Folge, Bd. I, H. 1.

Po pierwszej wojnie światowej część powyższego obszaru (pow. Bielsko, część pow. Cieszyn i drobny fragment pow. Frysztat) weszła w skład państwa polskiego, reszta zaś znalazła się w Czechosłowacji. Na terenie

przyznanym Czechosłowacji, według spisu z 1910 r., znajdowało się w powiatach frydeckim, frysztackim i cieszyńskim 137,9 tys. Polaków, 114,4 tys. Czechów i 32,2 tys. Niemców³⁵.

Spis z 1921 r. wykazał znaczny spadek liczby ludności polskiej. Zjawisko to częściowo spowodował fakt, że pewna grupa osób narodowości polskiej nie otrzymała obywatelstwa czechosłowackiego, toteż figurowała w statystykach jako obcokrajowcy. W 1910 r. na obszarze czeskiego Śląska Cieszyńskiego było 45,9 tys. osób, które przynależały do gmin galicyjskich³⁶. Jedyńcie ci z nich mieli prawo do automatycznego nabycia obywatelstwa czechosłowackiego, którzy mieszkali stale na Śląsku Cieszyńskim przed 1 stycznia 1908; w praktyce władze lokalne utrudniały uregulowanie spraw obywatelstwa³⁷. W dniu spisu ludności 1921 r. w całej Republice było aż 83,8 tys. obywateli polskich (na Śląsku 37,7 tys.); w latach następnych część z nich otrzymała obywatelstwo czechosłowackie (do 1930 r. włącznie otrzymało je 49,6 tys. obywateli polskich)³⁸.

Oczywiście, przy porównaniach pamiętać należy, iż kryterium „języka potocznego” w spisie austriackim nie było tożsame z czechosłowackim pojęciem „narodowości” (nawet z dodatkowym zastrzeżeniem, że zewnętrznym jej objawem jest język). Trudno byłoby jednak ustalić, jakie stąd wynikały różnice.

Spośród obywateli polskich jedynie część przyznawała się do narodowości polskiej. W 1921 r. na czeskiej części Śląska Cieszyńskiego zamieszkiwało 19,5 tys. Polaków nie posiadających obywatelstwa czechosłowackiego. Była to liczba wysoka, jeśli zważyć, że spis ujawnił tam jedynie 69,4 tys. Polaków obywateli Republiki³⁹. Przy porównywaniach ze stanem w 1910 r. trzeba oczywiście obie grupy ujmować razem. I tak jednak ujawniona przez spis 1921 r. liczba 88,9 tys. Polaków na czeskim Śląsku Cieszyńskim oznaczała spadek o 49 tys. osób w porównaniu z 1910 r.

Dalszy spadek liczby ludności polskiej ujawnił spis ludności z 1930 r. Na czeskim Śląsku Cieszyńskim zamieszkiwało wówczas 83,6 tys. Polaków (w tym 77,3 tys. obywateli Republiki)⁴⁰.

Przyczyn spadku liczby Polaków, wykazywanego przez kolejne spisy ludności, było kilka. Przede wszystkim wskazać należy emigrację. Ustanowienie administracji czechosłowackiej na omawianym terytorium pociągnęło za sobą wyjazd do Polski osób, które obawiały się represji za swą działalność polityczną, lub też nie zdołały się ustabilizować. W literaturze polskiej szacuje się ich liczbę (do daty spisu ludności z 1921 r.) na 12 tys. osób⁴¹. W latach 1921—1930 wyemigrowało przeszło 2 tys. Polaków⁴².

Polskie publikacje z okresu międzywojennego zarzucały, że spadek liczby ludności polskiej ujawniony przez spisy ludności stanowił przede

³⁵ S. Raubał, *Granica polityczna polsko-czechosłowacka*, Warszawa 1927, s. 21.

³⁶ Por. J. Chmelař, *Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji*, Praga 1935, s. 40.

³⁷ P. Maxa do MZV 16 maja 1923. AMZV Praha, II sekce t. 93.

³⁸ J. Chmelař, op. cit., s. 43.

³⁹ Szczegółowe dane zob. *Obyvatelstvo Slezska a Hlučínska v několika důležitějších směrech na základě sčítání lidu ze dne 15 února 1921*, Opava 1924.

⁴⁰ Tamże, s. 70, 73.

⁴¹ W. Sworakowski, *Polacy na Śląsku za Olszą*, Warszawa 1937, s. 131.

⁴² J. Chmelař, op. cit., s. 43.

wszystkim wynik nieprawidłowego zbierania i opracowywania danych, a m. in. nacisku wywieranego na ludność polską⁴³.

Szereg zarzutów formułowanych pod adresem spisów było uzasadnionych. Spisy przeprowadzono w naprężonej atmosferze politycznej, a zarówno organizacje polskie, jak i czeskie usiłowały uzyskać jak największą liczbę zgłoszeń na rzecz swego narodu. W tych warunkach nieuniknione były incydenty, jak i wypadki nacisku ze strony komisarzy spisowych⁴⁴. Nje to jednak odegrało największą rolę w analizowanych zmianach⁴⁵. Podstawowe znaczenie miało po pierwsze istnienie wśród ludności grupy o nieskrystalizowanej świadomości narodowej, po drugie zaś powolny proces asymilacji emigrantów z Galicji. Większość autorów lekceważy obydwa zjawiska; w Polsce traktowano je wyłącznie jako przejaw i skutek antypolskiego nacjonalizmu władz czeskich⁴⁶.

Zachodnia część Śląska Cieszyńskiego stanowiła pogranicze etnograficzne między ludnością polską a czeską. Na tym obszarze w ciągu drugiej połowy XIX w. przebiegał proces samookreślenia narodowego. W dalszym ciągu jednakże pewna liczba ludności nie posiadała skryształizowanego jednoznacznie poczucia więzi narodowej⁴⁷. Jego ewolucja zależęć musiała w dużym stopniu od układu stosunków politycznych, oddziaływania kościoła, szkoły i prasy, wpływu różnorodnych organizacji. Po powstaniu Republiki Czechosłowackiej wzmożło się oddziaływanie czynników, które prowadziły do rozwoju i umocnienia czeskiej świadomości narodowej wśród tej grupy ludności. Niezależnie od tego środowisko Ślązaków było podatne na oddziaływanie różnych innych bodźców zewnętrznych. Wiele osób w zależności od sytuacji w pełni słuszością mogło deklarować taką lub inną narodowość. Nasilenie się nastrojów nacjonalistycznych, związane z konfliktem polsko-czechosłowackim, z pewnością prowadziło do tego, że niejednen Ślązak w Czechach pod wpływem otoczenia deklarował się jako Czech, a w Polsce jako Polak. Po czeskiej stronie granicy podjęto akcję „reczechizacji spolszczonej ludności morawskiej”. W Polsce nazywano to „wynaradawianiem ludności polskiej”. Trudno byłoby przyznać rację którejkolwiek ze stron, gdyż chodziło przecież o grupę ludności, której świadomość narodowa ulegała dopiero określeniu. Po obydwu stronach granicy zakładano natomiast, że narodowość jest cechą obiektywną, możliwą do ustalenia w drodze ścisłych badań, niezależnie od poglądów zainteresowanych.

⁴³ Najpoważniejszą publikacją dowodzącą tej tezy była książka W. Sworakowskiego (op. cit.). Autor dowodził, że w 1930 r. na czeskiej części Śląska Cieszyńskiego było w rzeczywistości około 170 tys. Polaków (s. 74), czyli dwukrotnie więcej, niż wykazał spis ludności.

⁴⁴ Por. W. Sworakowski, op. cit., s. 137, 158—159. Powołuje się on m.in. na lokalną prasę polską oraz memoriał posłów polskich do Zgromadzenia Narodowego dla rządu Czechosłowacji.

⁴⁵ Warto zwrócić uwagę, że w Polsce podczas spisu ludności w 1931 r. władze administracyjne w województwach południowo-wschodnich, by uzyskać pożądane wyniki spisu ludności, zastosowały przede wszystkim fałszowanie kwestionariuszy spisowych, nie zaś bezpośredni nacisk na respondentów. Tymczasem na kresach wschodnich państwa polskiego istniały znacznie bardziej sprzyjające okoliczności dla nadużyć spisowych niż na Śląsku Czeskim.

⁴⁶ W stosunku do władz austriackich przed 1918 r. autorzy czescy stawiają zarzut faworyzowania Niemców i Polaków na niekorzyść Czechów (np. J. Chmelař, op. cit., s. 20—21), zaś polscy — uprzywilejowanie Niemców i Czechów (np. W. Sworakowski, op. cit., s. 122 n.).

⁴⁷ Por. zwłaszcza J. Chlebowczyk, *Kształtowanie się świadomości społecznej i narodowej na pograniczu językowym (w warunkach środkowoeuropejskich)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” t. IV, 1968, s. 29, 31.

W literaturze polskiej traktowano najczęściej tę grupę ludności jako Polaków, zakładając prapolskie pochodzenie etnograficzne miejscowej ludności. W literaturze czeskiej niejednokrotnie podejmowano temat polonizacji historycznie czeskiej ludności Śląska Cieszyńskiego. Przy obydwu czechosłowackich spisach ludności (1921 i 1930 r.) podjęto próbę jednoznacznego zakwalifikowania Ślązaków według uznanych grup narodowych. Wszystkie tego rodzaju zabiegi zacierają skomplikowany układ stosunków na Śląsku.

W praktyce trudno było uzyskać jednoznaczne i niewątpliwe określenie swej narodowości od dużej części osób spisywanych na Śląsku. W tym stanie rzeczy dopuszczono do pomocniczego zapisywania się jako Ślązacy z równoczesnym określeniem narodowości czeskiej, niemieckiej lub polskiej⁴⁸. W 1921 r. na Śląsku Cieszyńskim zapisało się jako Ślązacy 47,3 tys. osób, w tym do narodowości polskiej zgłosiło się 21,6 tys. osób, czeskiej (lub czechosłowackiej) 24,3 tys., a niemieckiej 1,4 tys. W 1930 r. Ślązaków było 24,2 tys. z tej liczby ostatecznie zapisano jako Polaków 10,7 tys. osób, 13,3 tys. jako Czechów i 0,2 tys. jako Niemców⁴⁹.

Porównując liczby dochodzimy do wniosku, że na obszarze czeskiego Śląska Cieszyńskiego w 1921 r. ludność polska, która określiła swą narodowość bez żadnych wątpliwości, liczyła 65 tys. osób, w 1930 r. — około 73 tys. osób. Oprócz tego do związków z polskością poczuwała się część Ślązaków malejąca jednak z upływem lat. Nie potrafimy niestety określić, jak liczna była grupa Ślązaków-Polaków w 1910 r. oraz podczas wcześniejszych spisów ludności.

Rozpatrzmy bliżej powyższe liczby. Autorzy polscy formułowali zarzut, że nacisk lokalnych władz czeskich spowodował deklarowanie się części ludności polskiej jako Ślązaków⁵⁰. Zjawisko to z pewnością występowało, jednakże nie w takich rozmiarach, jak twierdzono. Na pierwszy plan bowiem należy wysunąć proces stopniowych przemian w świadomości grupy ludności o poczuciu więzi regionalnych. Pod wpływem zmienionych stosunków politycznych, czeskiej szkoły i prasy, rozwijała się wśród nich czeska świadomość narodowa. Proces szybkiego zmniejszania się liczby Ślązaków był więc w pełni zrozumiały, nie można go też traktować tylko i wyłącznie jako wynik polityki antypolskiej.

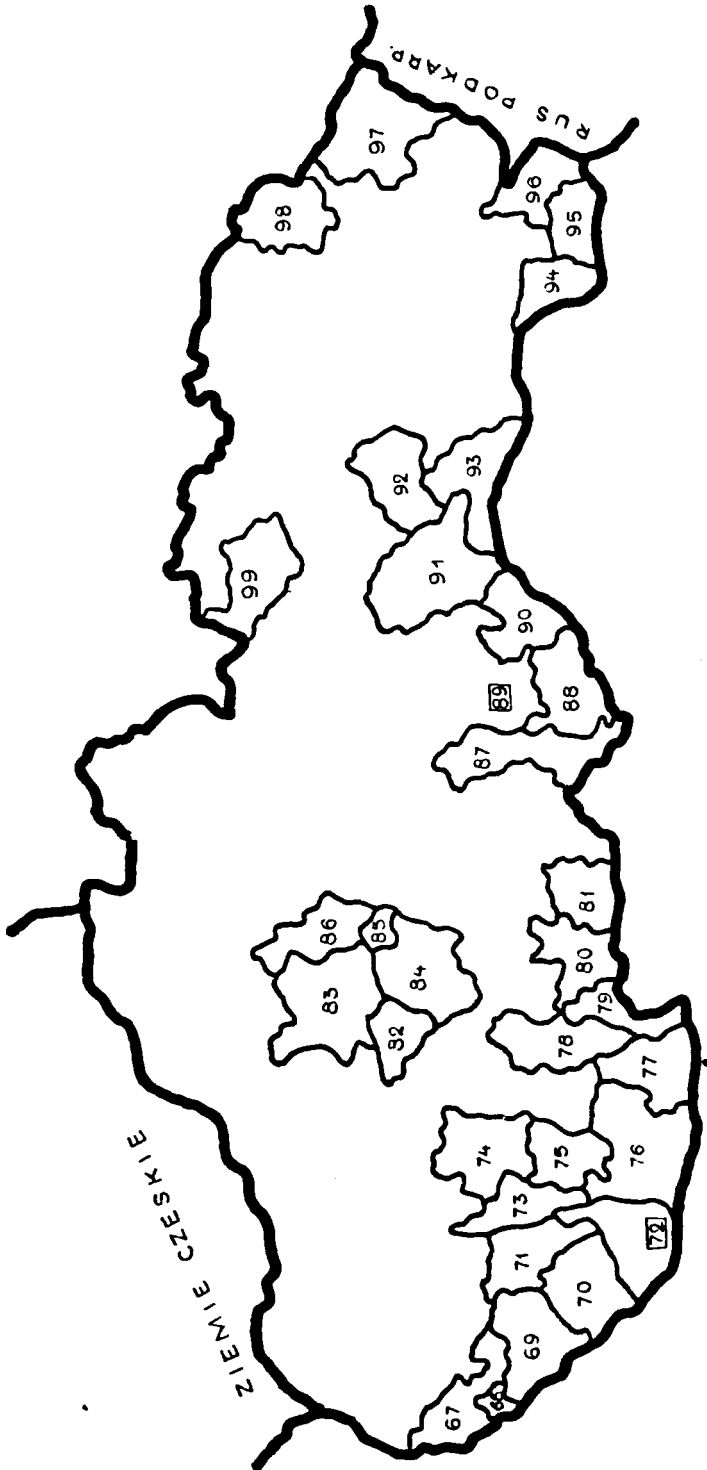
Kolejnym czynnikiem wpływającym na zmniejszenie liczby ludności polskiej była asymilacja części imigrantów ze wsi galicyjskiej⁵¹. Wywodzili się oni z najuboższych środowisk wiejskich, nie posiadali kwalifikacji fachowych, a stosunkowo wielu było analfabetami. Ulegali więc często wpływom środowiska czeskiego, podobnie jak przybyśsze ze Słowacji. Sprzyjał temu fakt, że miejscowa ludność (także Polacy) odnosiła się do przybyszów z niechęcią, widząc w nich niebezpieczeństwo konkurencji przy staraniach o pracę i poprawę warunków płac. Imigranci starali się więc jak najmniej odróżniać od otoczenia. Proces asymila-

⁴⁸ Przy założeniu, że każdy człowiek powinien jednoznacznie określać swą narodowość, postępowanie czechosłowackich organów statystycznych było chyba najbardziej prawidłowe, gdyż usiłowano znaleźć obiektywne przesłanki kwalifikacji do poszczególnych grup narodowych. Zarzuty W. Sworakowskiego (op. cit., s. 137—138, 159—160), że władze czechosłowackie wbrew przepisom dopuściły do zapisów typu Ślązak — Polak, Ślązak — Czechosłowak, jest nieuzasadnione. Trudno przecież było oczekiwać, że osoby określające się jako Ślązacy będą automatycznie zapisywane do narodowości polskiej.

⁴⁹ J. Chmelař, op. cit., s. 48—50.

⁵⁰ Por. W. Sworakowski, op. cit., s. 163.

⁵¹ Por. J. Chlebowczyk, op. cit., s. 33 n.

Rys. 2. Słowacja w 1921 r. Granice powiatów i miasta o znacznym odsetku ludności niemieckiej, węgierskiej lub rusińskiej (por. tabl. 5 i 7)

cyjny nasilił się po utworzeniu Czechosłowacji. Jakkolwiek nie można go utożsamiać z uciskiem narodowym (gdyż asymilacja następowała przede wszystkim pod wpływem otoczenia), to jednakże pamiętać trzeba również o skutkach antagonizmów narodowych. Zwłaszcza osoby o słabych związkach z kulturą polską ulegały naciskowi administracji przedsiębiorstw czeskich itp. wpływom, rezygnując z posyłania dzieci do polskiej szkoły. Z jednej strony przyspieszało to asymilację niektórych grup, z drugiej zaś u innych wywoływało poczucie upośledzenia i budziło niechęć do Czechów.

Znacznie mniejsze natomiast było znaczenie procesów asymilacyjnych wśród miejscowej ludności polskiej na Śląsku.

Zmniejszenie się liczby ludności polskiej na czeskim Śląsku Cieszyńskim zostało więc spowodowane różnymi przyczynami. W niewielkim stopniu istniała emigracja do Polski. Większe znaczenie miały procesy przekształcania świadomości narodowej wśród tzw. Ślązaków, czyli osób o nieskrystalizowanym poczuciu więzi narodowych. Dokonywała się asymilacja części imigrantów z Galicji. W przeciwnym kierunku natomiast oddziaływał przyrost naturalny oraz rozbudzenie świadomości polskiej wśród części Ślązaków.

Na procesy asymilacyjne oraz kształtowanie się czeskiej świadomości narodowej wśród Ślązaków oddziaływała także polityka władz lokalnych, która upośledzała ludność polską. Ta tendencja utrzymała się w latach trzydziestych, zwłaszcza w warunkach kryzysu, gdy robotnicy narodowości polskiej byli m.in. upośledzeni pod względem możliwości otrzymania pracy⁵².

Jeżeli stwierdziliśmy, że pierwszoplanowe znaczenie miały procesy asymilacji, to jednak nie można pominąć znanych z różnych źródeł faktów manipulacji spisowych, dokonywanych zwłaszcza przez lokalne organa władzy. Ułatwiał je skomplikowany układ stosunków narodowościowych na Śląsku. Znane materiały nie pozwalają na określenie ich skutków, toteż kwestia ta wymaga badań szczegółowych.

Rozważania powyższe prowadzą do wniosku, że dane statystyki czechosłowackiej dotyczące struktury narodowościowej ludności czeskiego Śląska były mało ścisłe. Zostało przede wszystkim zatarte istnienie grupy ludności o niedostatecznie sprecyzowanej świadomości narodowej, która ulegała stopniowo wpływom czeskim i wiązała się z czeskim środowiskiem. Proces ten jednak był powolny i mógł być odwrócony w zmienionych warunkach politycznych. Jeżeli od liczby Polaków wykazanych przez obydwa spisy odejmiemy liczbę Ślązaków-Polaków, otrzymamy prawdopodobnie zbliżoną do rzeczywistości liczbę ludności o silnym poczuciu narodowym. Oprócz tego jednakże pewna liczba ludności polskiej podlegała procesom asymilacyjnym, niekiedy zaś pod naciskiem zgadzała się na zapisanie w kwestionariuszach spisowych jako Czesi. W rezultacie więc statystyka nie ujawniła pełnej liczby ludności polskiej zarówno w 1921, jak i w 1930 r. Różnice prawdopodobnie jednak nie były duże, a w żadnym wypadku nie zbliżyły się do szacunków polskich z lat międzywojennych⁵³.

⁵² Por. J. Chlebowski, *Niektóre problemy mniejszości polskiej w Czechosłowacji w okresie międzywojennym*, „Zaranie Śląskie” 1967, nr 4; *Češi a Poláci v minulosti t. II*, Praha 1967, s. 538.

⁵³ Pomocniczą wskazówką dla oceny struktury narodowościowej są wyniki wyborów. Jeżeli jednak stwierdzić, że głosy polskie oddawano również na listy Ko-

Znacznie mniejsza liczba ludności polskiej zamieszkiwała w innych regionach Czechosłowacji. Polacy nie stanowili tam problemu politycznego, toteż sądzić można, że oficjalne wyniki spisu nie odbiegały od rzeczywistości. Niektórzy autorzy polscy podkreślali istnienie licznej mniejszości polskiej w Spiszu i Orawie⁵⁴. Sympatie propolskie, które ujawniły się tam w 1918 r., miały jednakże podłoże bardziej religijne niż narodowe. Liczba Polaków w tym regionie była niezbyt duża, natomiast stwierdzić tam było można istnienie grup o nieskrystalizowanej ostatecznie świadomości narodowej.

4. Najliczniejszą mniejszością narodową w Czechosłowacji byli Niemcy. Najwyższy odsetek stanowili na Śląsku (w 1921 r. 39,3⁰/₀), mniejszy w Czechach (w 1921 r. 33,4⁰/₀) i na Morawach (w 1921 r. 21,3⁰/₀), znacznie niższy w Słowacji (w 1921 r. 4,8⁰/₀) i na Rusi Podkarpackiej (w 1921 r. 1,7⁰/₀).

Ludność niemiecka w Słowacji i na Rusi Podkarpackiej była zdecydowaną mniejszością i jedynie w niektórych miastach lub powiatach tworzyła większe skupiska; największym z nich była Bratislava (tablica 5).

Tablica 5

Większe skupiska ludności niemieckiej w Słowacji i na Rusi Podkarpackiej w 1921 r. (w tys. osób)

Nr na mapie	Żupy i powiaty sądowe	Ludność ogółem	W tym obywatele czechosłowaccy narodowości	
			czeskiej i słowackiej	niemieckiej
	XV. Bratislava	718,2	426,8	42,3
68	w tym: m. Bratislava	93,2	37,0	25,8
67	pow. Bratislava	38,2	30,1	5,3
	XVI. Nitra	445,0	284,5	20,9
82	w tym: Oslany	15,7	11,8	3,5
83	Prievidza	54,9	38,8	14,6
	XVII. Martin	421,3	392,3	16,9
85	w tym: Kremnica	4,9	0,9	4,0
86	Teplice Štub.	23,4	13,7	9,3
	XVIII. Zvolen	492,6	329,9	10,1
84	w tym: Kříž Sv.	43,7	36,2	6,9
	XIX. Mikuláš	320,2	221,8	31,4
99	w tym: Kežmarok	24,7	10,1	11,2
	XX. Košice	603,6	358,5	18,3
92	w tym: Gelnica	28,8	14,9	9,8
93	Moldava	29,0	3,4	3,3
	Ruś Podkarpacka	606,6	19,7	10,5

Zródło: *Ceskoslovenská statistika sv. 9.*

munistycznej Partii Czechosłowacji, źródło to pozwala jedynie na bardzo przybliżone szacunki. Wyniki ich są odległe od obliczeń polskich, bliższe oficjalnym wynikom spisu ludności. Por. J. Chmelař, op. cit., s. 52 n.

⁵⁴ Por. *Słowacja i Słowacy t. I*, Kraków 1937, s. 108 n.; por. też J. Chmelař, op. cit., s. 55.

Mniejszość niemiecka na ziemiach słowackich i ruskich nie stanowiła więc w okresie międzywojennym poważniejszego problemu politycznego.

Odmienne przedstawiała się sytuacja na ziemiach czeskich⁵⁵. Ludność niemiecka w niektórych powiatach stanowiła większość mieszkańców, w wielu innych zaś poważny odsetek. Niemcy zamieszkiwali zwłaszcza regiony pograniczne, lecz oprócz tego istniały wyspy niemieckie w głębi ziem czeskich. Według informacji z początku lat dwudziestych, około 3 tys. gmin w Czechosłowacji miało 80—100% ludności niemieckiej⁵⁶. Informacje o głównych skupiskach Niemców na ziemiach czeskich zawiera tablica 6.

Na obszarze powiatów i miast uwzględnionych w tablicy 6 mieszkało 48,9% ogółu ludności Czech, lecz aż 92,8% Niemców tej ziemi; 37,2% ogółu ludności Moraw, lecz 83,9% Niemców; 40,0% ogółu ludności Śląska, lecz 79,5% Niemców. Oznaczało to zatem, że ludność niemiecka była skoncentrowana tylko w niektórych okolicach ziem czeskich.

Tak liczna mniejszość niemiecka wywodziła się przede wszystkim od sprowadzanych w ciągu wielu stuleci osadników — rolników, rzemieślników, gwarków i kupców. Od XVIII w. na rozszerzenie wpływów niemieckich oddziaływała także germanizacyjna polityka władz austriackich. Wprawdzie odrodzenie narodowe czeskie w XIX w. pozwoliło nie tylko zahamować postępy germanizacji, lecz nawet odzyskać niektóre dawniej utracone pozycje, w dalszym jednak ciągu liczba Niemców pozostała znaczna.

Już w końcu XIX i na początku XX w. wystąpiła wyraźna tendencja do spadku odsetka ludności niemieckiej na ziemiach czeskich. Tendencja ta trwała w ciągu okresu międzywojennego. Odsetek ludności czeskiej wzrastał we wszystkich powiatach o przewadze Niemców, a zwłaszcza w regionie pod Karkonoszami. Podobne zjawisko wystąpiło w miastach i regionach uprzemysłowionych. Zmiany te wynikały z migracji zewnętrznych i wewnętrznych, wywołanych przyczynami ekonomicznymi, mniejszego przyrostu naturalnego ludności niemieckiej⁵⁷, a przede wszystkim ze zmian w świadomości narodowej osób pochodzenia czeskiego, ze środowisk poddanych w przeszłości naciskowi germanizacyjnemu.

Regiony — zwłaszcza górzyste powiaty pograniczne — zamieszkałe przez ludność niemiecką miały na ogół kiepskie warunki naturalne dla uprawy roli. W tych więc powiatach, gdzie nie było bardziej rozwiniętego przemysłu, warunki materialne ludności kształtowały się niezbyt pomyślnie. Jednakże w powiatach północnych o znacznej liczbie Niemców przemysł był rozwinięty dość dobrze. Przede wszystkim istniały tam liczne fabryki włókiennicze oraz huty szkła, których produkty w dużym stopniu szły na eksport. Powstał tam liczny proletariats niemiecki, a także drobnomieszczactwo i burżuazja. Przemysłowy charakter miał również region Ústí nad Labem.

⁵⁵ Kwestie polityczne związane z mniejszością niemiecką na ziemiach czeskich były przedmiotem wielu prac. Na uwagę zasługuje zwłaszcza J. César, B. Černý, *Politika německých buržoazních stran v Čechoslovensku v letech 1918—1938*, t. I, II, Praha 1962. W języku polskim por. zwłaszcza A. Szefer, *Mniejszość niemiecka w Polsce i w Czechosłowacji w latach 1933—1938*, Kraków—Katowice 1938.

⁵⁶ Cyt. wg J. César, B. Černý, op. cit., t. I, s. 439.

⁵⁷ Tamże, s. 445—453. W latach 1929—1936 z Czechosłowacji emigrowało 7,1 tys. Niemców. W. Winkler, *Deutschum in aller Welt*, Wien 1938, s. 65.

Tablica 6

Większe skupiska ludności niemieckiej na ziemiach czeskich w 1921 r. (w tys. osób)

Nr na mapie	Powiaty i miasta	Ludność ogółem	W tym:		Odsetek ludności niemieckiej
			Czesi i Słowacy	Niemcy	
1	2	3	4	5	6
67	m. Praha	676,7	624,7	30,4	4,5
17	pow. Aš	39,3	0,2	36,3	97,0
47	„ Broumov	50,6	13,7	36,0	71,1
35	„ Děčín	115,3	5,8	105,6	91,6
36	„ Dubá	25,5	3,1	22,2	87,1
31	„ Duchcov	83,9	31,8	50,4	60,1
18	„ Falknov uO.	56,2	2,3	52,8	94,0
43	„ Frýdlant	41,2	1,4	38,6	93,8
5	„ Hradec, Jindřichův	48,6	29,2	18,3	37,6
16	„ Cheb	68,3	2,0	61,8	90,5
28	„ Chomutov	78,7	6,5	70,3	89,3
44	„ Jablonec n. N.	86,2	13,8	70,7	82,0
41	„ Jablonné, Ném.	29,7	0,8	27,2	91,6
24	„ Jáchymov	17,2	0,3	16,7	97,1
26	„ Kaďaň	42,4	1,3	40,4	95,3
6	„ Kaplice	52,0	4,9	45,4	87,3
20	„ Kraslice	36,2	0,1	35,6	98,4
7	„ Krumlov, Český	59,9	16,9	42,1	70,3
49	„ Lanškroun	64,7	40,2	23,9	36,9
14	„ Lázně, Mariánské	31,1	0,5	30,0	96,5
	m. Liberec	35,0	4,9	27,9	79,7
42	pow. Liberec	87,9	12,4	73,3	83,4
37	„ Lípa, Česká	70,2	5,3	63,7	90,7
33	„ Litoměřice	90,9	28,7	59,9	65,9
19	„ Loket	38,6	0,9	36,8	95,4
30	„ Most	102,3	40,6	59,0	57,7
21	„ Nejdek	32,9	0,3	32,1	97,6
13	„ Planá	33,9	0,4	33,2	97,9
27	„ Podbořany	43,3	5,2	37,5	86,6
8	„ Prachatice	71,3	37,7	32,8	46,0
25	„ Přisečnice	26,7	0,2	26,0	97,4
39	„ Rumburk	25,3	0,6	24,2	95,6
12	„ Stříbro	75,4	20,0	54,1	71,8
9	„ Sušice	51,7	31,2	20,0	38,7
38	„ Šluknov	50,4	1,2	47,8	94,8
11	„ Tachov	42,4	0,3	41,7	98,4
15	„ Teplá	25,2	0,1	24,9	98,8
32	„ Teplice — Šanov	103,3	22,5	75,9	73,5
46	„ Trutnov	76,8	20,1	55,7	72,5
10	„ Týn Horšovský	49,3	12,4	36,4	73,8
34	„ Ústí n. Labem	120,7	20,3	96,2	79,7
40	„ Varnsdorf	34,5	1,8	31,5	91,3
22	„ Vary, Karlový	76,9	1,8	72,5	94,3
45	„ Vrchlabí	41,4	3,4	37,3	90,1

c.d. tabl. 6

1	2	3	4	5	6
48	„ Žamberk	54,2	30,1	23,5	43,4
29	„ Žatec	47,8	9,2	37,9	79,3
23	„ Žlutice	27,7	0,7	26,8	96,8
59	„ Beroun, Mor.	27,9	0,2	27,3	97,8
3	m. Brno	221,8	155,9	55,8	25,2
62	pow. Jičín, Nový	82,2	43,6	36,2	44,0
4	m. Jihlava	25,6	11,6	12,9	50,4
1	pow. Mikulov	52,5	6,4	42,9	81,7
58	m. Olomouc	57,2	39,2	15,8	27,6
63	pow. Ostrava, Mor.	123,2	83,4	22,2	18,0
56	„ Rýmařov	25,8	0,2	25,3	98,1
57	„ Šternberk	58,7	16,9	40,8	69,5
52	„ Šumperk	75,5	14,6	59,6	79,0
50	„ Třebová, Mor.	75,1	23,4	50,7	67,4
51	„ Zábřeh	68,4	40,5	27,0	39,9
	m. Znojmo	21,2	11,7	8,0	37,8
2	pow. Znojmo	74,7	21,5	51,1	68,4
55	„ Bruntál	45,8	0,5	44,2	96,5
53	„ Frývaldov	66,1	0,9	63,0	95,3
54	„ Krnov	59,4	1,3	55,2	92,9
	m. Opawa	33,5	8,5	22,0	65,7
60	pow. Opawa	64,0	36,1	25,6	40,0

Zródło: *Ceskoslovenská statistika* sv. 9.

W sumie wśród ludności niemieckiej odsetek robotników kształtował się nieco wyżej niż wśród Czechów. Jednak duża część robotników niemieckich była rozproszona w drobnych i średnich zakładach produkcyjnych, zwłaszcza przemysłu lekkiego⁵⁸. Te właśnie gałęzie wytwórczości odczuwały w okresie międzywojennym trudności zbytu, a wielki kryzys lat 1929—1933 odbił się na nich szczególnie ujemnie. Stwarzało to ekonomiczne i społeczne podłoże, na którym mogły rozwijać z powodzeniem nacjonalistyczną propagandę prawicowe partie niemieckie⁵⁹.

5. Ludność węgierska zamieszkała na ziemiach czeskich stanowiła niewielki tylko odsetek ogółu mieszkańców. Skupiała się natomiast w Słowacji i Rusi Podkarpackiej. Rozmieszczenie terytorialne Węgrów było nierównomierne. W niektórych okolicach, zwłaszcza na południu Słowacji, stanowili nawet większość ludności (tablica 7).

Na obszarze wymienionych w tablicy 7 miast i powiatów mieszkało

⁵⁸ Tamże, s. 453—459. Szczegółowe dane por. *Ceskoslovenská statistika* sv. 20, tabl. VII i IX (Czechy) oraz sv. 21, tabl. VIII i IX (Morawy i Śląsk). W Czechach Niemcy przeważali wśród osób utrzymujących się z przemysłu szklarskiego (57,3% ogółu zatrudnionych w tej gałęzi), papierniczego (56,5%) i włókienniczego (54,0%). Na Śląsku — wśród utrzymujących się z przemysłu mineralnego (75,4%), szklarskiego (85,0%), drzewnego (55,0%), włókienniczego (77,5%), poligraficznego (57,9%), skórzanego (54,0%), odzieżowego (54,3%), spożywczego (52,9%) oraz elektrycy, gazownicy i wodociągów (58,3%). *Ceskoslovenská statistika* sv. 23, s. 134 x.

⁵⁹ *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969, s. 134 n., 146 n., 152. Por. też J. Kofalka, *Jak se stal německý lid v Československu kořistí fašizmu*, „*Ceskoslovenský Casopis Historický*” 1955, nr 1.

Tablica 7

Większe skupiska ludności węgierskiej w Słowacji i na Rusi Podkarpackiej w 1921 r. (w tys. osób)

Nr na mapie	Żupy, miasta i powiaty	Ludność ogółem	W tym:		Odsetek ludności węgierskiej
			Słowacy i Czesi	Węgrzy	
	XV. Bratysława	718,2	426,8	219,8	30,6
68	m. Bratysława	93,2	37,0	20,7	22,2
71	pow. Galanta	51,7	5,2	45,0	87,0
72	m. Komárno	17,7	2,4	13,6	76,8
70	pow. Streda, Dunajská	36,1	0,6	33,5	92,8
73	pow. Šala n. Váhom	39,1	17,1	20,6	52,7
69	Šamorýn	31,4	0,8	27,0	86,0
	XVI. Nitra	445,0	284,5	127,7	28,7
76	pow. Ďala, Stará	47,5	6,2	40,1	84,4
74	pow. Nitra (bez miasta)	49,2	33,1	15,3	31,1
77	pow. Parkáň	39,7	2,3	36,8	92,7
	m. Zamký, Nové	19,0	7,7	9,4	49,5
75	pow. Zámký, Nové	37,5	25,0	11,6	30,9
	XVII. Martin	421,3	392,3	2,7	0,7
	XVIII. Zvolen	492,6	329,9	142,4	28,9
	m. Levice	10,3	3,0	6,7	65,0
78	pow. Levice	38,0	10,0	26,3	69,2
	m. Lučenec	12,4	5,6	5,3	42,9
87	pow. Lučenec	40,9	22,0	17,4	42,5
81	„ Nekiye	18,0	6,7	10,7	59,4
79	„ Pastuchov	17,3	0,7	16,3	94,3
89	m. Sobota, Rimavská	7,1	1,4	4,9	69,0
80	pow. Šiahy, Ipolské	22,2	8,2	12,9	58,1
88	„ Veleďin	29,2	1,1	27,6	94,5
	XIX. Mikulaš	320,2	221,8	45,1	14,1
	m. Rožňava	6,3	1,0	4,9	76,2
91	pow. Rožňava	34,5	17,5	14,0	40,6
90	„ Tornaľa	20,3	0,7	19,0	93,6
	XX. Košice	603,6	358,5	99,3	14,8
95	pow. Chlumec Kral.	22,9	0,5	20,7	90,4
96	„ Kapušany	27,4	8,7	16,5	60,2
94	„ Michalany	19,1	8,7	8,8	46,1
93	„ Moldava	29,0	3,4	20,6	71,0
	Ruś Podkarpacka	606,6	19,7	102,1	17,0
	m. Berehovo	13,8	0,7	8,4	60,9
103	pow. Berehovo	24,5	0,3	19,2	78,4
102	„ Kosino	18,7	0,1	17,3	92,5
	m. Užhorod	20,6	5,1	7,7	37,4
100	pow. Užhorod	22,9	3,6	8,6	37,6

Zródło: Československá statistika sv. 9.

w 1921 r. 27,2% ogółu ludności Słowacji, lecz aż 77,8% Węgrów. Koncentracja ludności węgierskiej w Słowacji była zatem większa, niż koncentracja Niemców na ziemiach czeskich.

W ciągu okresu międzywojennego widoczny był spadek ludności węgierskiej, zarówno w liczbach absolutnych, jak i względnych. Składało

się nań kilka przyczyn. Przede wszystkim część Węgrów opuszczała Czechosłowację, gdyż w nowych warunkach politycznych pobyt ich tracił rację bytu. Byli to zwłaszcza zatrudnieni w administracji i szkolnictwie, którzy poprzednio stanowili część składową węgierskiego aparatu ucisku. Po drugie, cofały się procesy madziaryzacyjne. Wśród niektórych grup ludności, które w poprzednich warunkach politycznych ulegały wpływom węgierskim, zaczęło się budzić poczucie związków ze społeczeństwem słowackim.

Obok tych zjawisk miały jednak miejsce także fakty nacisku na ludność węgierską, by deklarowała narodowość słowacką lub czeską. Prawdopodobnie ograniczały się one przede wszystkim do okolic, gdzie Węgrzy stanowili około 20% ludności. Lokalne władze dążyły bowiem w takich wypadkach, by obniżyć odsetek Węgrów poniżej granicy, od której przysługiwały im specjalne prawa zastrzeżone w ustawodawstwie Republiki⁶⁰.

W odróżnieniu od ludności niemieckiej większość Węgrów utrzymywała się z rolnictwa (w 1921 r. w Słowacji 62,5%), zaś z przemysłu i rzemiosła 16,1%⁶¹. Tereny, które zamieszkiwali, należały przeważnie do najbardziej urodzajnych w całym kraju, co wpływało korzystnie na ich warunki bytu. Czynniki ekonomiczne nie pobudzały ich więc do opozycji wobec Republiki.

6. Terytorium tzw. Rusi Podkarpackiej (współcześnie określanej jako Ukraina Zakarpacka) zamieszkiwała w większości ludność mówiąca gwarami ukraińskimi, o stosunkowo słabej świadomości narodowej. Dziedzictwem panowania węgierskiego był masowy analfabetyzm, niski poziom kultury i niemal całkowity (poza klerem) brak własnej inteligencji⁶². Miejscowa ludność określała się jako Rusini, Rusnacy, Ukraińcy, ewentualnie nawet Rosjanie; w spisach ludności wszystkie te grupy ujmowano łącznie, jako Rusinów — i nazwy tej będziemy używać. Także we wschodnich i północno-wschodnich okolicach Słowacji znajdował się dość znaczny odsetek ludności rusińskiej.

W okresie międzywojennym wśród tej ludności stopniowo kształtowała się świadomość narodowa i samodzielne aspiracje polityczne. Niemniej politycy, którzy tam się wyłonili w końcu lat międzywojennych, nie przekraczali horyzontu powiatowego i łatwo stali się narzędziem w rękę Niemiec i Węgier.

Wszelkie dane o liczbie Rusinów podawane przez statystyki mają charakter przybliżony, gdyż rusińska świadomość narodowa była w okresie międzywojennym dość płynna. Zwłaszcza na pograniczu słowackim, w okolicach słabo rozwiniętych, gdzie ludność rusińska stykała się ze Słowakami, wśród których także były grupy o niezbyt skryształizowanym poczuciu narodowym, rozgraniczenie obu narodowości miało charakter przybliżony. Z tym zastrzeżeniem cytujemy dane spisu 1921 r. Wśród 603,6 tys. obywateli czechosłowackich zamieszkujących żupę Koszycką Rusini stanowili 77,2 tys. osób. Przeważali liczebnie w dwóch powiatach. Pow. Medzilaborce (nr 98 na mapie) liczył 13,6 tys. Rusinów (na 17,2 tys. mieszkańców), a pow. Snina (nr 97 na mapie) 16,9 tys. (na 25,1 tys.)⁶³.

⁶⁰ Por. O. Tarján, *Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit*, b.m.r. wyd., s. 34.

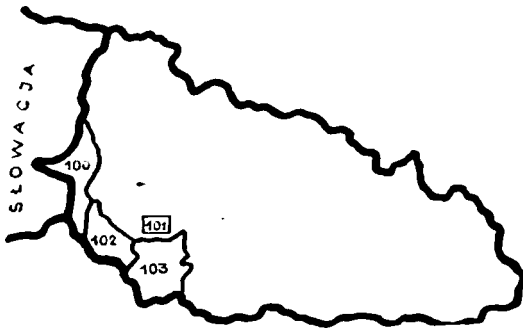
⁶¹ *Ceskoslovenská statistika* sv. 23, s. 132 x.

⁶² Por. np. B. Vydra (red.), *Czechosłowacja*, Warszawa 1925, s. 23.

⁶³ *Ceskoslovenská statistika* sv. 9, tabl. IV.

Ludność rusińska utrzymywała się przeważnie z rolnictwa. Po utworzeniu Republiki Czechosłowackiej zaczęli tu napływać Czesi, w mniejszych rozmiarach Słowacy. Według spisu z 1921 r. na Rusi Podkarpackiej znajdowało się 9,6 tys. osób urodzonych na ziemiach czeskich i 8,1 tys. osób pochodzących ze Słowacji. W 1931 r. ich liczba wzrosła do 17,1 tys. oraz 14,6 z tys. osób⁶⁴. Większość z nich przybyła na Ruś dopiero po 1 stycznia 1920 r.⁶⁵.

Przybysze osiedlali się zwłaszcza w miastach, skąd wypierali emigrujących Węgrów. W głównych miastach natomiast odsetek Rusinów był niewielki. W Mukaczewie (nr 101 na mapie) na 20,9 tys. mieszkańców było 4,9 tys. Rusinów, w Użhorodzie (nr 100 na mapie) zaś na 20,6 tys. osób tylko 2,8 tys. Także w wiejskich okolicach Użhorodu Rusini znajdowali się w mniejszości: na 22,9 tys. mieszkańców — tylko 8,6 tys.⁶⁶.

Rys. 3. Ruś Podkarpacka w 1921 r. Granice powiatów i miasta o znacznym odsetku ludności węgierskiej lub czeskiej i słowackiej (zob. tabl. 7)

Wśród Czechów i Słowaków na Rusi w 1921 r. aż 37,5% stanowili utrzymujący się ze służby w wojsku, wolnych zawodów, pracy w instytucjach państwowych itp. W żadnej innej ziemi Republiki nie było grupy narodowej o podobnej strukturze⁶⁷. Oprócz tego 17,7% Czechów i Słowaków utrzymywało się z przemysłu, a 26,1% z rolnictwa. Wśród Rusinów natomiast z rolnictwa utrzymywało się 82,1%.

Stwierdzić zatem możemy, że we wschodniej części Republiki ukształtowała się szczególna struktura narodowościowa, niepodobna do stosunków w innych regionach. Funkcje administracyjne i wymagające kwalifikacji fachowych objęli niemal wyłącznie Czesi, Słowacy oraz znacznie mniejsza liczba Węgrów, Niemców i Żydów. W gospodarce poza rolnictwem przeważali Węgrzy, Niemcy i Żydzi. Domeną Rusinów pozostało rolnictwo. Taki układ stosunków był zarodkiem istotnych konfliktów politycznych i ułatwiał oddziaływanie zewnętrzne, zmierzające do rozbięcia państwa.

7. Stosunki wśród ludności żydowskiej kształtowały się nieco odmiennie w obu częściach państwa. Środowisko żydowskie ziem czeskich związało się w ciągu minionych stuleci z kulturą niemiecką i przyjęło na ogół język niemiecki. W pewnej mierze prowadziło to do asymilacji

⁶⁴ Tamże, sv. 37, tabl. XIIb; sv. 146, tabl. 5.

⁶⁵ Tamże, sv. 37, tabl. XIV.

⁶⁶ Tamże, sv. 9, tabl. IV.

⁶⁷ Tamże, sv. 23, s. 132.

narodowej. Ze środowiska niemiecko-żydowskiej Pragi wyrosło wielu wybitnych twórców, piszących w języku niemieckim (Max Brod, Franz Kafka, Egon Ervin Kisch, Gustaw Meyrinck i inni). Jednakże już przed pierwszą wojną światową, zapewne pod wpływem rozwijającego się życia politycznego i kulturalnego społeczeństwa czeskiego, pojawiły się nowe zjawiska. Po pierwsze, zarysowała się asymilacja do kultury i języka czeskiego. W 1910 r. spośród osób wyznania mojżeszowego 50 tys. zgłosiło jako potoczny język czeski, zaś 84 tys. — niemiecki⁶⁸. Z drugiej zaś strony wystąpiło odradzenie się tradycji kulturalnych żydowskich, wiodące do kształtowania się żydowskiej świadomości narodowej⁶⁹. Na ten ostatni proces oddziaływała ideologia młodego wówczas sjonizmu, promieniującego z Austrii.

Odmienne kształtowały się stosunki w Słowacji i Rusi Podkarpackiej. Przed pierwszą wojną światową procesy asymilacyjne związały część Żydów z kulturą węgierską, innych z kulturą niemiecką, a jedynie niewielu ze środowiskiem słowackim. W 1910 r. ze 177,2 osób wyznania mojżeszowego podało jako język potoczny: słowacki 5,0 tys. osób, węgierski — 106,5 tys. osób, niemiecki — 64,5 tys. osób⁷⁰.

Po utworzeniu niepodległej Czechosłowacji nastąpiły istotne zmiany. Przede wszystkim część osób wyznania mojżeszowego o poczuciu narodowym węgierskim i niemieckim emigrowała. Po drugie, deklarowanie narodowości (a nie języka potocznego) pozwoliło ujawnić rzeczywiste poczucie więzi narodowych wielu osób. Wszystko to spowodowało gwałtowny spadek liczby osób wyznania mojżeszowego, których w 1910 r. potraktowano jako Niemców lub Węgrów, mniejszy zaś — uważanych za Czechów. Porównanie cytowanych danych z 1910 r. z wynikami spisów z 1921 r. i 1930 r. (tablica 8) pozwala stwierdzić, że asymilacja ludności żydowskiej na rzecz kultury niemieckiej była stosunkowo słabsza

Tablica 8

Struktura narodowościowa ludności wyznania mojżeszowego w Czechosłowacji w latach 1921 i 1930
(w tys. osób)

Lata i ziemie	Ogółem	W tym narodowość:				
		Czechosłowacka	niemiecka	żydowska	węgierska	inna
1921						
Czechosłowacja	336,5	73,0	48,7	180,2	28,5	6,1
Czechy	75,2	37,1	26,1	11,0	0,0	1,0
Morawy i Śląsk	38,9	6,1	13,6	18,6	0,0	0,6
Słowacja	130,8	29,1	8,7	71,0	21,6	0,4
Ruś Podkarpacka	91,6	0,7	0,3	79,6	6,9	4,1
1930						
Czechosłowacja	356,8	87,5	45,7	204,4	16,8	2,4

Zródło: *Ceskoslovenská statistika sv. 9*, s. 90; W. Winkler, *Deutschtum in aller Welt*, Wien 1938, s. 47.

⁶⁸ E. Čapek, *Politická příručka ČSR*, Praha 1931, s. 27.

⁶⁹ O zjawiskach tych por. zapiski F. Kafki (*Dzienniki 1910—1923*, Kraków 1969).

⁷⁰ E. Čapek, *op. cit.*, s. 28.

niż asymilacja na rzecz kultury czeskiej lub słowackiej. Wpływy kulturalne czeskie lub słowackie potęgował niewątpliwie fakt istnienia niepodległego państwa, rozwój szkolnictwa, życia politycznego itp.

Porównanie danych spisów ludności z 1921 i 1930 r. pozwala stwierdzić wzrost wpływów czeskich i słowackich w środowisku osób wyznania mojżeszowego, natomiast zmniejszenie się — niemieckich i węgierskich. Wzrastała także liczba osób o żydowskiej świadomości narodowej.

Dane statystyczne jednakże nie mogą oddać wszystkich problemów i przemian środowiska żydowskiego. Mimo odradzania się żydowskiej świadomości narodowej na ziemiach czeskich, nadal wielu Żydów posyłało swe dzieci do szkół niemieckich i podtrzymywało niemieckie instytucje kulturalne i oświatowe⁷¹. Przemiany w świadomości nie oznaczały bowiem powrotu do własnego języka i dawnych tradycji.

Natomiast w Słowacji i na Rusi Podkarpackiej utrzymywały się nadal tradycje odrębnego języka i kultury żydowskiej, podtrzymywane przed 1918 r. kontaktami z żydowskimi miasteczkami galicyjskimi.

Pamiętać wreszcie należy o jednym jeszcze zjawisku. Deklarowanie narodowości czeskiej lub słowackiej w niektórych wypadkach mogło wyrażać bardziej pragnienia zainteresowanych niż rzeczywistość. Niekiedy była to raczej asymilacja państwowa, poczucie łączności z państwem, w którym mieszkaly osoby wypełniające kwestionariusz spisowy, swego rodzaju demonstracja lojalności. Rozmiary tego trudno określić, pamiętać też — oczywiście — musimy, że tego rodzaju asymilacja państwowa stanowiła pierwszy krok w kierunku asymilacji narodowej.

Wskazane fakty pozwalają stwierdzić, że wśród ludności wyznania mojżeszowego w Czechosłowacji występowały w okresie międzywojennym istotne przekształcenia świadomości narodowej.

Zwycięstwo hitleryzmu w Niemczech i rozszerzenie wpływów ideologii faszystowskiej w niektórych kołach niemieckich Czechosłowacji prawdopodobnie prowadziło w latach trzydziestych do odepchnięcia dalszych grup ludności wyznania mojżeszowego od społeczności niemieckiej i umocnienia związków z tradycją żydowską.

8. W okresie międzywojennym wzrastała w Czechosłowacji liczba Czechów i Słowaków, jak też ich odsetek wśród ogółu ludności państwa. Towarzyszyły temu procesy krystalizowania się świadomości narodowej czeskiej lub słowackiej tych grup ludności, które poddane były poprzednio naciskowi germanizacyjnemu lub madziaryzacyjnemu. Na ziemiach czeskich zarazem występowało zjawisko asymilacji niektórych grup ludności polskiej i słowackiej.

Istotne różnice ekonomiczne i społeczne między niektórymi grupami narodowymi zamieszkującymi Republikę oraz sytuacja gospodarcza państwa stwarzały podłoże sprzyjające konfliktom politycznym o charakterze narodowościowym. Przyczyn tych konfliktów nie można sprowadzać tylko do problemów gospodarczych i społecznych, gdyż zaważyła na nich polityka państwa, administracji lokalnej oraz ugrupowań politycznych. W walce politycznej jednakże prawicowe stronnictwa słowackie, niemieckie i polskie wykorzystywały z powodzeniem rzeczywiste problemy nurtujące te narody, których nie potrafiły rozwiązać władze Republiki. Niebezpieczeństwa polityczne wynikające z konfliktów potęgował fakt koncentracji mniejszości narodowych w niektórych powiatach, przede wszystkim pogranicznych.

⁷¹ Tamże, s. 27.

Ежи Томашевски

НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ЧЕХОСЛОВАКИИ 1918—1939
СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОЧЕРК

Описи населения проводившиеся в Чехословакии в междувоенный период не отличались от Чехов и содержали некоторые другие недостатки с точки зрения изучения национальных отношений. В статье изложены основные данные о национальном составе населения Чехословакии в 1921 и 1930 годах на основании данных описей опубликованных в официальных изданиях, дополненных добавочными материалами из других источников. Далее статья представляет основные тенденции изменений в национальной структуре Республики, которые происходили в междувоенные годы, объясняет некоторые их причины а также указывает на социальные и политические последствия различий в положении отдельных национальных групп. Приложенные карты информируют о территориальном размещении наиболее крупных скоплений национальных меньшинств.

Из собранных материалов следует что в междувоенные годы росло не только число Чехов и Словаков но также и их процент среди совокупности народонаселения страны. Этому сопутствовали процессы кристаллизации национального сознания чешского и словацкого тех групп населения, которые ранее подвергались германизации и мадьяризации. На чешских землях проявлялась также ассимиляция некоторых групп польского и словацкого населения. Экономические и социальные различия между национальными группами а также хозяйственное положение Республики создавали условия содействовавшие политическим антагонизмам с национальной подоплекой. Тут воздействовала также политика государства, которое не сумело решить вопросов волновавших отдельные национальности. Возникавшую отсюда опасность усугублял факт, что национальные меньшинства населяли прежде всего пограничные районы страны.

Jerzy Tomaszewski

LA STRUCTURE ETHNIQUE DE LA POPULATION
DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE 1918—1939. ESQUISSE STATISTIQUE

Les recensements effectués en Tchécoslovaquie dans la période entre les deux guerres ne faisaient pas de distinction entre les Tchèques et les Slovaques et avaient encore d'autres défauts au point de vue de l'étude des rapports ethniques. L'article présente d'abord les données fondamentales concernant la structure ethnique de la Tchécoslovaquie en 1921 et 1930, sur la base des recensements officiels complétés par des informations provenant d'autres sources. Ensuite, il montre les principales tendances des changements de la structure ethnique de la République et il indique quelques-unes parmi les causes de ces changements aussi bien que les conséquences sociales et politiques découlant de l'inégalité de la situation des divers groupes nationaux. L'article contient des cartes qui indiquent la position territoriale des principales minorités nationales.

Les données réunies prouvent que dans la période entre les deux guerres, en Tchécoslovaquie, augmentait non seulement le nombre des Tchèques et des Slovaques, mais aussi leur pourcentage par rapport à l'ensemble de la population. Avec cette croissance allait de pair un processus de cristallisation de la conscience nationale tchèque ou slovaque de ces groupes de la population qui auparavant étaient soumises à la germanisation ou magyarisisation. En territoire

tchéque, en outre, avait lieu une assimilation de certains groupes de population polonaise et slovaque. L'inégalité économique et sociale entre les divers groupes nationaux et la situation économique de la République créaient des conflits politiques à caractère ethnique. La naissance de pareils conflits était favorisée par la politique de l'Etat, qui ne réussit pas à résoudre les problèmes qui agitaient les divers groupes nationaux. Le danger découlant de cette situation était aggravé par le fait que les minorités nationales se trouvaient surtout dans les régions frontalières.